

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

TURLI JINOYATLARINI SODIR ETUVCHI SHAXSLAR TOIFASI PSIXOLOGIYASI.

Tairov Shavkat Muxamadovich

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada bugun jamiyatda yuridik psixologiya sohasining jadal rivojlanayotganligi, uning tarixi, bugungi darajasi, jinoyatchilik va huquqbuzarlik masalasi alohida yoritilgan. Yuridik psixologiyaning qadimgi davrlar, oʻrta asrlar va hozirgi jarayondagi holati, ushbu yoʻnalishda izlanishlar olib borgan tadqiqotchilarning ilmiy mulohazalari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, jinoyatchilik ayniqsa zoʻravonlik jinoyati holati uning sodir etilishining ijtimoiy-psixologik sabablariga yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: jinoyat, yuridik psixologiya, antik davr, sud, tergov, sud psixologiyasi, adliya, egosentrizm, zoʻravonlik, alkogol, jinoiy maqsad, nizoli vaziyat.

Odil sudlovni oʻrnatishda psixologik bilimlardan foydalanish qadim zamonlardan boshlangan. Antik va oʻrta asrlarda (mil.av. III-asr va V-XVII-asr) jinoiy javobgarlikka tortish uchun empirik tajribalardan foydalanilgan.

Rossiyada jinoyatchilikda, jinoyatchining psixologiyasiga eʼtibor berish kerakligi toʻgʻrisida I.T.Posashkov faol fikr yuritadi. Uning nuqtai nazari boʻyicha jinoyatchilarning boshqa odamlarga nisbatan salbiy taʼsirini yoʻqotish maqsadida ularning xulq-atvorini tavsiflash kerak boʻladi. V.N.Tatishev fikriga koʻra “qonunlarni yoshlikdan bilish lozim, ularni bilmaslik buzilishga olib keladi”, degan nazariya ilgari suriladi. Knyaz M.M.Sherbatovning fikriga koʻra qonun chiqarishda xalqning psixologiyasi, insonlarning yuragini bilish lozimdir. U birinchilardan boʻlib jinoyatchini muddatdan avval chiqarib yuborish masalasini koʻtargan.

XIX asrda I. Gofbauerning “Sud hayotida psixologiyani qoʻllash” va I.Fridrixning “Sud psixologiyasiga oid muntazam qoʻllanma” deb nomlangan ilmiy izlanishlarida psixologik nuqtai nazaridan shaxs, uni ayblash tushunchasi, sud jarayoni, psixologiyasi kabi savollar keng yoritib berilgan.

XX asrda I.S.Barshevning “Jinoiy huquqshunoslik fani”, N.Ya.Yanovich-Yanevskiyning “Jinoiy adliya toʻgʻrisida fikrlar” kabi ishlarida psixologiya bilimlariga katta eʼtibor qaratilgan. I.S.Barshevning fikri boʻyicha “psixologiyani bilmaslik bu tirik insonlarni emas, balki oʻlganlarni sud qilish demakdir”.

Zoʻravonlik jinoyatlarini koʻpchilik hollarda madaniy-bilim darajasi past boʻlgan shaxslar sodir etadi. Zoʻravon jinoyatchi shaxs (*jismoniy kuch ishlatib jinoyat sodir etishga moyil shaxs*) odatda tarbiyaning asosiy sohalari – oila, oʻquv yurti, ishlab chiqarish jamoasidagi kamchilik va nuqsonlarni aks ettiruvchi past darajadagi ijtimoiylashuv bilan ajralib turadi. Ushbu shaxsning motivasion sohasiga egosentrizm (xudbinlik), jamiyat vakillarining bir qismi bilan barqaror nizolashuv va oʻzini oqlashga boʻlgan intilishning mavjudligidir. Bu erda, aksariyat hollarda, alkogol jinoiy maqsadni faollashtiruvchi omil hisoblanadi.

Jinoiy qasd hosil boʻlish mexanizmini aniqlashda jinoyatchilikning umumiy qonuniyatlarini bilish bilan bir qatorda jinoyatchining shaxsini chuqur oʻrganish ham zarur. Bunga koʻp jihatdan ushbu individ kiradigan ijtimoiy guruhlar bilan tanishish yordam beradi. Ushbu shaxsning yaqinlari oʻrtasida hukmronlik qilayotgan oʻzaro munosabatlar tarkibini oʻrganish, bu shaxs aʼzo boʻlgan ijtimoiy guruhlar psixologiyasini bilish, shaxs bilan jamiyat oʻrtasidagi aloqani, individual va ijtimoiy ong aloqasini aniqlash zarur. Har qanday insonning ijtimoiy qiyofasi koʻp jihatdan uning mikro olami mazmuni bilan bogʻliq boʻlib, ushbu mikro olamning psixologik

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

tuzilishi individual xulq uchun kuchli katalizator bo'lib xizmat qiladi. Juda ko'p hollarda xulqning xususiyati atrof-muhitdagi axloqiy me'yorlarning mazmuniga bog'liq bo'ladi.

Zo'ravonlikka asoslangan jinoyatlarning sodir etilishida ijtimoiy muhit bilan normal o'zaro aloqalarning buzilishi, kuchli nizoli vaziyat sabab bo'ladi. Ko'pincha nizoli vaziyatning «yuqishi» guruhliy bezorilik harakatlari va katta shaxslar guruhlarining ommaviy tartibsizliklarida ishtirok etish

jarayonida yuz beradi. Nizolarning bunday turi beqaror psixikaga ega bo'lgan, huquqiy ongi past, umumiy madaniyat darajasi sust, oson qo'zg'aluvchan, olomondagi shaxslarning ta'siriga tez beriluvchan shaxslarga xosdir. Bir insonning bezorilik harakatlari boshqa shaxslar uchun emoçional signal yoki taqlid uchun namuna bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shu sababli zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslarning asosiy xususiyati – ijtimoiy qadriyatlarining nuqsonli ekanligi, hissiy to'mtoqlik, g'ayriixtiyoriy tajovuzkorlikda namoyon bo'ladi. Qotillikda, badanga shikast yetkazishda, qiynash, nomusga tegish, bezorilik harakatlari sodir etishda aybdor shaxslar nihoyatda ijtimoiylashmaganligi, g'ayriijtimoiy xulqiy ko'nikmalarining shakllanganligi bilan ajralib turadilar. Ularning xatti-harakatlariga ashaddiy xudbinlik (*egosentrizm*), qo'qqisdan yuzaga keladigan istaklarni darhol qondirishga intilish va surbetlik xosdir. Ular zo'rlikni nizolarni hal etishning yagona vositasi deb biladilar. Ularga psixologik himoya vositalaridan keng miqyosda foydalanish, ya'ni o'zlarining g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarini oqlash, aybni jabrlanuvchiga va tashqi holatlarga to'nkash xosdir.

Ashaddiy zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar bir qator shaxsiy-tipologik, psixologik xususiyatlarga ega bo'ladilar. Bular:

- ✓ atrofddagi shaxslarni doimo o'ziga dushman sifatida qabul qilish;
- ✓ eng kichik shaxsiy muvaffaqiyatsizliklardan haddan tashqari ta'sirlanish, ularni ijtimoiy jihatdan mos (adekvat) baholashga qobiliyatsizlik;
- ✓ autiklik (jamiyatdan begonalashganlik);
- ✓ hissiy jihatdan nihoyatda beqarorlik, patologik darajadagi jizzakilik, qasoskorlik, ruhiy notayinlik, kayfiyatning tez o'zgarishi;
- ✓ da'vogarlik darajasining nihoyatda yuqoriligi;
- ✓ ekstremal vaziyatlarda bo'lishga moyillik, ularni faol yuzaga keltirish;
- ✓ o'zini ko'rsatishga bo'lgan moyillik;
- ✓ o'zlariga xos hissiy nuqsonlarni doimo yashirishga intilish va hokazo.

Ushbu toifadagi jinoyatchilarning salbiy xislatlari ijtimoiy nazorat etarli bo'lmagan, nihoyatda salbiy mikromuhit sharoitida shakllanadi. Ushbu xulq shakllanishining muhim omillariga quyidagilar kiradi:

- bolalikdagi emosional zo'riqish;
- oila va ijtimoiy foydali guruhlardan ajralish.

Shu nuqtai nazardan zo'ravonlikka asoslangan jinoyatlarda ko'pincha shafqatsiz tajovuzkorlik xususiyati namoyon bo'ladi, og'ir jismoniy va ruhiy shikastlar yetkaziladi. Tajovuzkor xulqning bu tipi shaxsning chuqur buzilganidan, shaxsda tajovuzkor xatti-harakatga va odamlarga zarar yetkazishga bo'lgan moyillikning shakllanganidan, shaxsning o'zini nazorat qilish qobiliyati nihoyatda past darajada ekanidan dalolat beradi.

Ushbu shaxslarning xulqiga quyidagi xususiyatlar xosdir:

- o'zini tajovuzkor intilishdan tiya olmasligi;
- nizoning qay yo'nalishda rivojlanishi va tajovuzkor harakatlarining oqibatlarini ko'ra olmaslik;
- nizoli vaziyatdan chiqish usullarini bilmasligi.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Biroq, voyaga yetmaganlar sodir etadigan zo‘ravonlik jinoyatlarining aksariyati g‘ayriixtiyoriy tajovuzkorlik, jinoiylashgan guruh sharoitida ruhiy ta‘sirga beriluvchanlik bilan bog‘liqdir.

G‘arazli zo‘ravonlik jinoyatlarida tajovuzkorlikdan ko‘pincha faqat g‘arazli maqsadga erishish vositasi sifatida foydalaniladi.

Zo‘ravonlik jinoyatlarida esa birinchi o‘ringa adovatli tajovuzkorlik chiqadi – tajovuz, birovga ziyon yetkazish birinchi maqsadga aylanadi. Zo‘ravonlikning davomiyligi va shafqatsizligi bu o‘rinda jinoiy maqsad – jinoyat qurbonini tahqirlash, unga rashk, qasos, o‘zini ko‘rsatish maqsadida og‘ir azob berish kabilarga bog‘liq bo‘ladi.

Guruh bo‘lib zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etish ko‘pincha guruh, guruhiy an‘analar va ruhiy ta‘sirlar natijasida sodir etiladi.

Zo‘ravon jinoyatchining barqaror *ashaddiy toifasi* doimiy tajovuzkorlik yo‘nalishi, qo‘pol kuch ishlatish stereotipining shakllangani bilan ajralib turadi. Uning uchun tashqi muhitda doimo bahona topiladi. Zo‘ravon jinoyatchilarning ashaddiy toifalari uchun tajovuzkorlik – o‘zini ko‘rsatishida ustunlik qiluvchi usul, qilmishning shafqatsizligi esa yagona maqsad. Xulqning bu tipi jinoiylashgan mikromuhtida barqaror o‘z e‘tirofini topadi. Zo‘ravonlikka asoslangan jinoyat qurbonlarining g‘alamis xulqi viktin xulq deb ataladi (lotincha *viktima* – qurbon).

Viktinlik jinoyat qurbonining jinsi, yoshi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei bilan bog‘liq umumiy hamda shaxsning individual psixologik xususiyatlari – ishonuvchanligi, bilimsizligi, irodasining sustligi, jinoyatchiga ruhan tobeligi, eksentrikligi, tavakkalga moyilligi, shaxsiy janjalkashligi bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus turlarga bo‘linishi mumkin.

Bezori zo‘ravonlar toifasida jismoniy kuch ishlatib, bezorilik sodir etishga moyil, barqaror salbiy odatlari bo‘lgan, jamoat tartibini muntazam buzadigan yoshlar ustunlik qiladi. Odatda bu shaxslar axloq va madaniyatga zid tarzda vaqt o‘tkazish, ruhiy kayfiyatini yuqtirish hamda g‘ayriijtimoiy misollarga taqlid qilish sharoitida jinoyat sodir etadilar.

Ularga xos umumiy ruhiy xususiyatlar quyidagilardan iborat: beodoblik, nihoyatda tajovuzkorlik, jizzakilik, mas‘uliyatsizlik, zo‘ravonlik harakatlari jazosiz qolishiga ishonish, yuqori darajadagi da‘vogarlik, o‘z harakatlarini oqlash. Barcha zo‘ravonlik-bezorilik jinoyatlariga umumiy psixologik va axloqiy asos boshqa odamlar hayoti, sog‘lig‘i va qadr-qimmatining qadrsizlanishi xos.

Ayollarning jinoiy zo‘ravonlik xatti-harakatlari o‘zining ba‘zi psixologik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ayollarning zo‘ravonlikka asoslangan jinoyatchiligi hajmiga ko‘ra erkaklarnikidan ancha kam. Ayollar xulqi voqelikning ayrim hodisalarini keskinroq qabul qilishi, ularga ko‘proq hissiyot bilan javob berishi, shaxslararo munosabatlarning ayrim holatlariga kattaroq ahamiyat berishi bilan ajralib turadi.

Ayollar keskin nizoli vaziyatlarda ruhiy shikastlanishga ko‘proq moyil bo‘ladilar, ular oiladagi kelishmovchilik va nizolarni keskinroq his qiladilar. Ular xavotirga ko‘proq tushib tahdid solayotgan xavfni yuqori baholashga moyil bo‘ladilar. Yuqori darajadagi hissiylik (sensitivlik), oilaviy ishlarning ko‘pligi ularda yuqori darajadagi ruhiy zo‘riqishning barqaror fonini hosil qiladi.

Ayollar orasida ruhiy anomaliyalar darajasi yuqoriroq. Aksariyat jinoyatchi ayollar tez ta‘sirlanishlari, ijtimoiy o‘zaro munosabat nuqsonlari, chiqisha olmaslik, asabiylik jihatlari bilan ajralib turadilar. Ular tajovuzkor harakatlarida ko‘pincha tasodifan qo‘l ostida bo‘lib qolgan narsalardan foydalanadilar.

Biroq, ayollar qasddan qilinadigan og‘ir jinoyatlarini odatda puxta o‘ylab, niqoblashga harakat qiladilar. Shaxsga qarshi og‘ir jinoyatlarni ko‘pincha xatti-harakatlari erkaklarnikiga o‘xshash ayollar sodir etadilar.

Zo‘ravonlik jinoyatlariga jinsiy jinoyatlar ham kiradi. Bunday jinoyatlarda ustunlik qiluvchi ruhiy xislat jinsiy tajovuzkorlik – jinoyat qurboniga jinsiy zo‘rluk va jismoniy zarar yetkazish, ko‘p hollarda hayotdan mahrum qilishdir. Bu shaxsda psixik nuqsonlar borligidan dalolat beradi. Mazkur normadan og‘ishlar jinsiy jinoyatchilikning shart-sharoiti hisoblanadi, ammo uning sababi emas. Bunday shaxslarning aksariyati qonundan chetga chiqmaslikka harakat qiladilar.

Jinsiy jinoyat – nomusga tegish, ayolni jinsiy aloqaga majburlash, jinsiy yetuklik yoshiga yetmaganlar bilan munosabatga kirishishdir (JKning 118, 121, 128-moddalari).

Eng xavfli jinsiy jinoyat – nomusga tegish – jismoniy kuch, tahdid yoki jabrlanuvchining chorasiz ahvolidan foydalanib sodir etishdir. Bunday jinoyat uchun yuridik javobgarlik 14 yoshdan boshlanadi. Ushbu jinoyatning ijtimoiy xavfliligi ayolning jinsiy erkinligini qo‘pol ravishda mensimaslik, jinoyatchi harakatlarining zo‘ravonlik xususiyatiga egaligi, jabrlanuvchiga ma‘naviy va jismoniy zarar yetkazilishi, ko‘p hollarda ruhiy va jismoniy sog‘lig‘ining buzilishidan iborat.

Diniy nuqtai nazardan ham ushbu holat qattiq qoralanishini ko‘rishimiz mumkin. Alloh taolo o‘zining kitobida shunday deydi: «**Insonlarga zulm qiladigan va yerda nohaq zo‘ravonlik – kibr-u havo qiladigan kimsalarning–ana o‘shalarning jazosi alamli azobdir**» (*Sho‘ro surasi, 42-oyat*). Ya‘ni, insonlarga zulm qiladigan tajovuzkorlar, odamlarning jonlari-yu, mollariga zug‘um o‘tkazadigan zo‘ravonlarning jazosi alamli azobdir.

Shunday qilib, zo‘ravon jinoyatchilar qadriyatli-motivasion va ruhiy boshqaruv sohasida bir qator tipik buzilishlarga ega bo‘ladilar. Voqelikni ular ijtimoiy taqiqlarga ta‘sirchanlik keskin pasaygan sharoitda aks ettiradilar.

Har bir zo‘ravonlik jinoyatining asosida bir qator sabab va shart-sharoitlar, individual-biologik, ruhiy va ijtimoiy-psixologik omillarning ulanishi yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.S.Elov. YURIDIK PSIXOLOGIYA. Darslik. B-2023. 238-b
2. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар орасида суицидал ахлоқ тушунчаси ва илмий таҳлиллар. Педагогик ва психологик тадқиқотлар. 2023 й. №1 150-157
3. Z.Elov. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olishning ijtimoiy psixologik sabablari.
4. З.Элов. Девиант хулқ-атворли ўсмирлар томонидан содир этилаётган ноқонуний хатти-ҳаракатларнинг психологик сабаблари. Та‘лим ва innovatsion tadqiqotlar. 2023/№1 289-297
5. Z.Elov. O‘smirlarda suitsidial holatlarni keltirib chiqaruvchi ijtimoiy-psixologik omillar. 2024. PEDAGOG 7 (5), 31-37
6. Elov Z.S. Sud psixologik ekspertizasi tarixi rivojlanish jarayoni bosqichlari. PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 306-313
7. M.A.Gafarova., Z.S.Elov. Inklyuziv ta‘limda pedagog-psixologning kasbiy psixologik xususiyatlari. PEDAGOG RESPUBLIKA ILMIY JURNALI. 7 – TOM 4 – SON / 2024 - YIL / 15 – APREL. 477-480
8. Z.Elov. Социально-психологические причины формирования девиантного поведения у подростков. Pedagogik mahorat. Ilmiy jurnal. 2024
9. Z.S.Elov. Zo‘ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi psixologiyasi. Pedagogik akmeologiya. Ilmiy jurnal 5/3. 2024

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

10. Элов Зиёдулло, Я. САМИНЖОНОВ. Ўсмирлар орасида ўз жонига қасд қилиш ҳолати психологик муаммо сифатида. 2024. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (2), 69-78
11. O.Mamatov., Z.Elov. Talabalarni bilish faoliyatiga motivlashtirishning psixologik va pedagogic asoslari. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 2 (1), 37-42. 2024
12. Z.Elov. Identifikatsiya jarayoni muammosining psixologiyada o'rganilishi. ZAMONAVIY PSIXOLOGIK TADQIQOTLAR INTEGRATSIYASI. Ilmiy konferensiya to'plami. 2023
13. Z.Elov. O'z joniga qasd qilish masalasi jamiyat oldida turgan muhim ijtimoiy-psixologik muammo sifatida. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (12), 50-54
14. Z.Elov. Shaxsda fobiya holati va uning diagnostikasi. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (11), 66-74
15. Z.Elov. Suitsidal xulq-atvor haqida tahlillar va nazariyalar. 2023. Journal of Pedagogical and Psychological Studies 1 (10), 11-22
16. Z.S.Elov. Suitsidal xulq-atvorning zamonaviy psixologiyada o'rganilishi: tahlillar va nazariyalar. 2023. Science and Education 4 (10), 326-342
17. Z.Tuymuradova., Z.Elov. O'z joniga qasd qilish masalasining o'rganilishi va ilmiy tahlillar. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR rjyferensiya to'plami. 2025. 187-193
18. Z.S.Elov. O'z joniga qasd qilish holati o'smirlik orasida psixologik muammo sifatida. IQRO JURNALI 1 (2), 134-142. 2025
19. Z.S.Elov. Sudga oid psixologik ekspertizasining rivojlanish jarayoni va tarixi. OSIYO XALQARO UNIVERSITETI AXBOROTNOMASI. №1 (2024/6), 112-119
20. Z.S.Elov. O'smirlik davrida shaxs xulq-atvorida kuzatiladigan reaksiyalarning psixologik ta'siri. PSIXOLOGIYA ILMIY JURNAL 1 (1, 2022), 27-29